

UDK: 323.285(497.6)"1914"
323.13(497.6=163.41)"1914"

Izlaganje sa naučnog skupa

ATENTAT, MOBILIZACIJA, RAT¹

Zijad Šehić
Filozofski fakultet, Sarajevo

Abstract: This article explores the role of Russia and Serbia in the fight for dominance in the Balkans, events in Sarajevo after the assassination, the development of mass nationalism among Bosnian Serbs, and the ways this nationalism was used in the years after 1914.

Key words: Russia and the Balkans, Serbia, Sarajevo "Assassination," World War I, Sarajevo 1914, mass nationalism, instruments of history

Abstract: U članku se razmatra uloga Rusije i Srbije u borbi za hegemoniju na Balkanu, zbivanja u Sarajevu nakon atentata, proces prerastanja elitnog u masovni nacionalizam kod bosanskohercegovačkih Srba kao i instrumentalizacija događaja iz 1914. godine

Ključne riječi: Rusija i Balkan, Srbija, Sarajevski atentat, Prvi svjetski rat, Sarajevo 1914., masovni nacionalizam, instrumentalizacija historije

Male balkanske države bile su žrtve velikih sila, sa određenim zadacima u sjeni njihovih borbi za poziciju europskog i svjetskog hegemonu. U modernoj historiji Južnih Slavena problem stvaranja zajedničke države 1918. promatran je izolovano od

¹ Govoriti o Sarajevskom atentatu kao historijskom fenomenu imajući u vidu činjenicu da je broj bibliografskih jedinica o njemu dostigao više hiljada izazov je da se kaže nešto novo, nešto što je do sada propušteno. Referat koji je nastao najvećim dijelom na osnovu neobjavljene arhivske građe objašnjava širi historijski kontekst zbivanja iz 1914. godine.

konteksta interesa velikih sila, pa je Srbija kao središnji faktor balkanske i srednjoeuropske politike dobila primarni značaj.

Sukob koji je počeo 1914. i za pet godina promijenio političku kartu Europe bio je mnogo ranije programiran. U zimu 1869./1870. ruski publicist Nikolaj Jakovljevič Danilevski je u časopisu "Zarja", u seriji članaka pod naslovom "Rusija i Balkan" najavio "propast dekadentne Europe, čije vođstvo će preuzeti moralno moćnija Rusija." Danilevski je smatrao Balkan za prostor historijski zadat velikim silama. Tu su Osmanlije sačuvala Južne Slavene od germanizacije i katolicizma, a Monarhija je Zapad ponovo spasila od Osmanskog carstva i islama. Ovi historijski zadaci su bili ispunjeni, i time su obje sile izgubile smisao daljeg postojanja. Danilevski je već 1870. označio geografsku kartu koja se 1919. ostvarila: češko-moravsko-slovačka država, kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, bugarska, rumunjska i mađarska država. Njegov rukopis je u Rusiji bio koncept za praktičnu politiku i smatran je "političkom Biblijom" sa deset zapovijedi carske spoljne politike.²

Otrilike u vrijeme kad piše Danilevski prišlo se realizaciji ranije formulisanih spoljnopolitičkih ciljeva Srbije, usmjerenih na uključenje oblasti koje su na historijskoj i etničkoj osnovi smatrane srpskim. U tom pravcu kretala su se nastojanja da se ideje o Bosni i Hercegovini kao srpskoj zemlji prenesu i prošire među pravoslavnim stanovništvom. Međutim, nakon Berlinskog kongresa Trojecarski ugovor i Tajna konvencija iz 1881. ograničili su domet propagande u Bosni i Hercegovini.

Na početku XX stoljeća opća politička kretanja u jugoistočnoj Europi uključivala su sve više Bosnu i Hercegovinu u južnoslavenski kompleks, predstavljajući ključni elemenat balkanske politike Monarhije. Ubistvo srpskog kraljevskog para 1903. predstavljalo je oštar zaokret u odnosima Beča i Beograda. Novi kurs beogradske vlade, jačanje srpske pozicije na Balkanu i emancipacija od ekonomske prevlasti Monarhije, vodilo je zaoštavanju odnosa. Privredna emancipacija Srbije odrazila se i na političkom polju. Nakon što je pojačala propagandne aktivnosti u južnoslavenskim oblastima Monarhije, njene vojne i političke strukture su poduzele mjere na suzbijanju aktivnosti koje su sve više dovodile u pitanje njen integritet.³

Ishod Aneksione krize 1908./1909. godine mijenja i metod borbe, pa se prelazi na taktiku individualnog terora. Političke i vojne pobjede u Balkanskim ratovima pojačale su nacionalno oduševljenje i istovremeno privukle podršku Srba iz Habsbur-

² Helmut Andics, *Der Untergang der Donaumonarchie*. Wien - München - Zürich 1976., 74.

³ Charles Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi. Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*, Zagreb 1992, 47; Fritz von Reinöhl, *Grosserbische Umtriebe vor und nach Ausbruch des ersten Weltkrieg. Der Fall Jęstaniović-Šola-Gavrila, Veröffentlichungen des Reichsarchivs*, Wien 1944, 3.

ške monarhije.⁴

Na početku 1914. svijet je još uvijek izgledao tako miroljubiv. I fudbalska utakmica između Italije i Austrije na stadionu u Milanu 11. januara 1914. završila se miroljubivo 0:0. U Evropi niko nije vjerovao u mogućnost skorog izbijanja rata. Istovremeno je u Beogradu vojna industrija bila u punom zamahu, što je bio znak za skorri nastavak Balkanskih ratova. Austrijski bankarski kapital pomagao je snažno, bečki Bodencreditanstalt učestvovao je sa 20 % sredstava u srpskim zajmovima za naružanje. U proljeće 1914. austrijske i njemačke fabrike oružja uskočile su na mjesto francuskih, koje zbog opterećenja svojih kapaciteta nisu mogle ispoštovati dogovorene termine isporuke oružja Srbiji: 200.000 najmodernijih pušaka u proljeće išlo je za Beograd.⁵

Jedan neobjavljeni dokument iz bečkog ratnog arhiva baca više svjetla na događaje koji su prethodili početku Prvog svjetskog rata. Riječ je o pismu koji je tadašnji zemaljski poglavar u Bosni i Hercegovini general O. Potiorek uputio 22. aprila 1914. zajedničkom ministru finansija von Bilinskom.

U toku aprila 1914. FZM Potiorek susreo se sa jednim Srbinom koji je bio u bliskim odnosima sa vojnim krugovima u Beogradu, prenoseći mu poruku da Srbija želi osnovati Jugoslaviju, koja bi obuhvatila cijelo Balkansko poluostrvo - Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Istru, Hrvatsku i Slavoniju, dio Ugarske, Kranjske i dio Koruške i Štajerske. Podjela bi bila izvršena na taj način da bi bile stvorene tri čisto srpske pokrajine, jedna hrvatska i jedna slovenačka. Pokrajine bi bile razgraničene prema konfesijama i to na taj način da bi bio izvršen transfer stanovništva: 400.000 katolika iz Bosne i Hercegovine bilo bi premješteno u Hrvatsku, dok bi iz Like i Slavonije Srbi (oko 20 %) bili premješteni u Bosnu i Hercegovinu. Ta ponuda praćena je porukom da je bolje postići dogovor prije nego Srbi sa topovima dođu do Zagreba, a do toga će uskoro doći, jer su sve pripreme već bile poduzete. Balkanski savez imao je cilj da izvrši taj zadatak. Rusiji će se pomoći na taj način što će Srbi mobilisati i time prisiliti Austro-Ugarsku da na njene granice uputi 500.000 vojnika, što će saveznicima omogućiti da se uspješno bore. To će se 1914. stvarno i desiti i Srbija će ispuniti zavjet dat Rusiji.

U tom planu Potiorek je vidio realizovanje ostvarenja ideje "Velike Srbije", što je utjecalo na oblikovanje njegovog plana o podjeli Bosne i Hercegovine između Austrije i Ugarske, koji će on izložiti u decembru 1914.⁶

Ovaj dokument opovrgava ranije mišljenje u historiografskoj literaturi da je tek

⁴ Ch. Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi*, 47.

⁵ *Bild Atlas Die Habsburgische Monarchie*, Wien 1996., 182.

⁶ Kriegs Archiv Wien (dalje KA-W), Nach. Potiorek, k. 5, doc. 31, Potiorek-Bilinskom 22. IV 1914.

1915. godine u krugovima ruske vrhovne uprave razmatrano pitanje budućeg ujedinjenja jugoslavenskih zemalja, koje se stalno povezivalo sa zadatkom da se na Balkanu stvori jak zaklon od njemačko-austrijske ekspanzije.⁷

Nakon manevara kod Tarčina 26. i 27. juna 1914. u kojima su učestvovala trupe sarajevskog XV i dubrovačkog XVI korpusa, prijestolonasljednik nadvojvoda Franz Ferdinand je 28. juna, na pravoslavni Vidovdan, stigao u službeni posjetu u Sarajevo. Pored zvaničnika, očekivali su ga atentatori, a nadvojvodino obezbjeđenje je bilo nedovoljno. Bomba koju je bacio Nedeljko Čabrinović nije pogodila cilj, ali je prvi metak Gavrila Principa smrtonosno pogodio najdvojvodu Franza Ferdinanda, a drugi namijenjen zemaljskom poglavaru generalu Potioreku, ubio je njegovu suprugu Sofiju, vojvotkinju od Höchenberga.⁸

Na kasnije organizovanom suđenju optuženi Gavrilo Princip, koji je prije četiri godine izašao iz tuzlanske gimnazije i od tada pohađao gimnaziju u Beogradu, izjavio je da se "ne kaje za svoj čin i da nije zločinac, jer je htio samo zlo da odstrani". U društvu u kojem se kretao postao je osvjedočeni srpski nacionalista. Austriju je mrzio jer je držao da "od nje Južnim Slovenima može doći samo zlo". Nadvojvodu Franza Ferdinanda smatrao je "najvećom pogibelji za ideju ujedinjenja Srba i uopće Južnih Slovena pod srpskim vođstvom." Po njegovom mišljenju "Srbija je imala misiju da Bosnu i Hercegovinu otrgne od Austrije, pa da tako misli svaki čestiti čovjek." Ta misao potakla ga je da počini atentat.⁹

Neposredno nakon ubistva prijestolonasljednika Franza Ferdinanda, u Bosni i Hercegovini nastupilo je pravo ratno stanje. U redovima muslimanskog i katoličkog stanovništva atentat je izazvao duboko uznemirenje. Već 28. juna u večernjim satima došlo je u Sarajevu do prvih demonstracija, u kojima su uzeli učešća i oficiri. Narednog dana počeo je pravi mali rat. Muslimani i katolici, zbog ogorčenja, počeli su sa uništavanjem srpskih radnji i stambenih objekata. Policija, žandarmerija, pa čak i

⁷ Posebno je interesantan projekat diplomate A. M. Petrajeva iz marta 1915., u kojem je tražio da se postigne reorganizacija Austro-Ugarske, a da se umjesto nje stvore države lojalne Rusiji. Smatrao je da će rezultat rata biti raspad Monarhije i stvaranje dvije samostalne slavenske države. Maksimalan program za Rusiju je, po njegovom mišljenju, bilo stvaranje «Velike Srbije» «Nastajanje jedne Velike Srbije, ili srpsko-hrvatske države», pisao je Petrajev, «bilo bi najsrećnije rješenje jugoslavenskog pitanja i u ruskom je interesu da teži stvaranje takve kombinacije. To će biti moguće samo ako Srbija faktički osvoji teritoriju Hrvatske i Slovenije, što će joj dati jedinstvena neosporna prava na njih.» (J.A. Pisarev, *Neki aspekti ruske politike prema Balkanu uoči prvog svetskog rata (Prema neobjavljenoj i malo poznatoj građi)*, Istorijski glasnik, 1-2, Beograd 1979, 128-129.)

⁸ Petar Tomac, *Prvi svetski rat*, Beograd 1968., 11.

⁹ *Iz rasprave zbog veleizdaje*, Sarajevski list br. 247, 14. oktobar 1914., 2.

vojne snage, nisu bili u stanju da spriječe demonstracije. Demonstranti su se usmjerili prema srbofilskim građanima i institucijama, pa se na udaru prvo našla "Prosvjeta", "Narod" i "Srpska riječ", srpske škole, hotel "Europa" i mnogobrojne radnje koje su pripadale "Narodu" i grupi oko "Otadžbine", koje su devastirali pljačkaški elementi. Osim nekoliko lakših Srbima nisu nanijete teže tjelesne povrede. U nastalom metežu Srbi su ustrijelili katolika Antona Krajinu iz Bugojna, a nekoliko muslimana (Osman Azirović, Salih Pusić i Abdulah Širbegović) je teško povrijeđeno.¹⁰ Za vrijeme demonstracija u kafani "Babića bašta" vlasnik Pero Prijević pretrpio je teške povrede, od kojih je kasnije podlegao. Zbog pljačke, u gradu je pritvoreno 58 osoba.¹¹

Nakon prvih nemira, u nastaloj gužvi hici koje su Srbi otvarali braneći svoju imovinu, registrovani su kao bombe. Uvođenjem prijekog suda, u gradu je nastupio mir. Bez razlike na političko usmjerenje, Srbi su bili ogorčeni, zahtijevajući punu odštetu za učinjenu štetu, prema zagrebačkom primjeru. Potiorek je naredio da se ljudima koji su oštećeni, dostavi pomoć iz fonda za podršku.¹² Nakon nereda i progona srpskog stanovništva, reis-ul-ulema hadži Mehmed Džemaludin Čaušević, uputio je muslimanima poslanicu u kojoj ih je opominjao na "red i mir i čuvanje dobara svojih sugrađana."¹³

Tek je proglašenje prijekog suda umirilo demonstrante. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu donijela je 29. juna Objavu o zavođenju prijekog suda za područje gradske općine Sarajevo i sarajevskog kotara. Tom Odredbom bila je predviđena smrtna kazna za 12 vrsta zločina: Zločin veleizdaje, Zločin protiv vojne sile, Zločin smetanja javnog mira, Zločin ustanka, Zločin bune, Zločin javnog nasilja za neke slučajeve, Zločin umorstva, Zločin ubistva, Zločin teške ozljede tijela, Zločin paleži, Zločin razbojstva, Zločin davanja pripomoći u nekom od pomenutih primjera.¹⁴

Istoga dana u popodnevnim satima u Sarajevu su ponovo odjekivali hici, za šta je Potiorek optužio Srbe, nadajući se da će javna proklamacija prijekog suda takva zbivanja brzo dovesti do kraja. Poslije podne trojica predsjednika Sabora i Šerif Arnautović posjetili su Potioreka. Veoma uzbuđeni vjerovali su na početak općih

¹⁰ Arhiv Bosne i Hercegovine, (dalje: ABH), ZMF, Präs BH, 1914, 811. Prepis telegrama zemaljskog poglavara FZM Potioreka zajedničkom ministru finansija Ritteru von Bilinskom, Sarajevo 30. juni 1914.

¹¹ Božo Madžar, *Izveštaj vladinog komesara za glavni grad Bosne i Hercegovine Sarajevo o političkoj i privrednoj situaciji u Sarajevu od sarajevskog atentata do kraja januara 1915. godine*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH, 26, Sarajevo 1986, 208.

¹² Ibidem, 209. U demonstracijama nastala je šteta od oko 500.000 K.; oštećeno je oko 150 osoba, kojima je isplaćena pomoć u iznosu od 37.787 K.

¹³ *Sarajevski list*, br. 137, 4. juli 1914, 3.

¹⁴ Ibidem, br. 131, 29. juni 1914, 1.

nemira Srba, insistirajući da se uvede prijevremeni sud u cijeloj zemlji, za šta Potiorek ipak nije vidio dovoljno razloga. U vezi sa radom Sabora trojica predsjednika su smatrala da bar u naredne tri sedmice on neće biti osposobljen za rad, zalažući se da bude odmah zatvoren i da se sumnjivim elementima oduzme pravo imuniteta. Međutim, Potiorek je tu mjeru smatrao ishitrenom jer bi bila neprijatna a i zbog Ramazana je svaki rad Sabora bio je isključen.¹⁵ Nakon Sarajeva demonstracije su prenijete u druga mjesta: Doboju, Vareš, Zenicu, Županjac, Žepče, Bugojno, Visoko, Maglaj, Mostar, Travnik, Tuzlu, Stolac, Konjic, Čapljinu, Ljubuški, Livno, Šamac, Brčko.¹⁶ Zbog oštećenja privatne imovine Srba, uveden je prijevremeni sud u tuzlanskom i maglajskom srezu. U Mostaru jedan srpski trgovac je ustrijeljen na ulici jer je katolicima koji su kupovali robu postavio pitanje da li robu kupuju za svog crknutog cara. Potiorek je bio uvjeren da su radikalni Srbi svojim cinizmom doprinijeli nemirima, što je izazvalo muslimane i katolike, koji su bili pod neposrednim utiskom ubistva prijestolonasljednika¹⁷

Ministar Bilinski je smatrao da pomisli o zatvaranju Bosanskohercegovačkog sabora treba potisnuti, jer bi se takva mjera protivila svoj dotadašnjoj povoljnoj situaciji, usljed čega je bio ubijeđen da će ponovni početak rada Sabora ne samo spasiti postojeću situaciju, nego će djelovati umirujuće na opće stanje. U telegramu koji je uputio Potioreku ministar Bilinski je izložio program rada uprave u Bosni i Hercegovini u situaciji nastaloj poslije atentata i nereda. Tumačeći stavove cara Franza Josepha, koji ga je 29. juna primio u audijenciju, saslušao njegove izvještaje i u potpunosti izrazio zadovoljstvo mjerama koje je poduzeo Potiorek, von Bilinski se zauzimao za daljnji rad Bosanskog sabora i sređivanje prilika, navodeći da je car izrazio mišljenje da se za zločine pojedinaca i za ispade uzbuđenih grupa stanovništva ne bi smjela kažnjavati cijela zemlja u kojoj je većina stanovništva vjerna caru i za koje bi prekid političkih i privrednih interesa značio veoma mnogo. Ostajao je dalje na snazi stari kurs po kojem je trebalo na ustavnom sistemu sa većinom stanovništva u zemlji konsekventno dalje saradivati.¹⁸

Potiorek se 2. jula obratio ministru rata Kroatinu, zahtijevajući da se trenutno izvrši napad na Srbiju i raspuštanjem Sabora oduzme imunitet poslanicima, smatrajući da bi daljnje odugovlačenje stvorilo težak položaj u Bosni i Hercegovini. Isti zahtjev

¹⁵ ABH, ZMF, Präs BH, 1914., 811. Prepis telegrama zemaljskog poglavara FZM Potioreka zajedničkom ministru finansija Ritteru von Bilinskom, Sarajevo 30. juni 1914.

¹⁶ Pero Slijepčević, *Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje*, Sarajevo 1929., 222.

¹⁷ ABH, ZMF, Präs. BH 781, Verhängung des Standesrechtes über die Beſirke Tuzla u. Maglaj, Zemaljska vlada Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 2. juli 1914.

¹⁸ ŐUAP, Nr. 9962. Šifrovani telegram zajedničkom ministru finansija von Bilinskog zemaljskom poglavaru Potioreku, 30. juni 1914.

Potiorek je ponovio 3. jula ministru von Bilinskom, zalažući se da se Sabor odmah raspusti i o tome obavijesti Ministarstvo rata. U noti koju je ministar rata Kroatin 2. jula uputio Bilinskom, zahtijevano je da se naredbe koje je iznio u noti u devet tačaka, a koje se odnose na mjere koje treba poduzeti u Bosni i Hercegovini nakon atentata, izvrše u saglasnosti sa objema vladama s bezobzirnou energijom. Tražio je da se iznimne mjere koje je Potiorek poduzeo u Sarajevu uvođenjem prijekog suda prošire na cijelu Bosnu i Hercegovinu i Dalmaciju, da se bezuvjetno raspusti Sabor i sva srpska udruženja, da se svi policijski sudovi predaju u ruke Potioreku kako bi mogao u svojim rukama imati sve potrebne mjere za održavanje reda i sigurnosti u unutrašnjosti zemlje, da se iz Bosne i Hercegovine protjeraju svi državljani Srbije, a sa područja Monarhije Srbi koji su se u bilo kojem smislu pokazali nepodobnim. Ostale naredbe odnosile su se na studente, srednjoškolce, učitelje i pravoslavne svećenike.¹⁹

U proklamaciji upućenoj bosanskohercegovačkom stanovništvu, car Franz Joseph je istakao da je duboko pogođen činom jednog bezbožnog ubice koji je u glavnom gradu njegove voljene Bosne ubio njegovog nasljednika i nadu Monarhije, nećaka Franza Ferdinanda. Posebno je naglasio da je dirnut spontanim saučešćem svih konfesija Bosne i Hercegovine, pa je ovlastio sve korporacije i općine da izraze duboku zahvalnost stanovništvu.²⁰

Iznimne mjere u Bosni i Hercegovini zavedene su tako da su najprije Zakonskom Naredbom Zemaljske vlade od 26. jula 1914. suspendovane pojedine odredbe zemaljskog statuta koje su se nalazile na snazi od 17. februara 1910., što je dalo pravnu osnovu za uvođenje iznimnih mjera na osnovu Zakona o iznimnim mjerama od 5. marta 1910. One su objavljene u više naredbi Zemaljske vlade. Danom objave naloženo je za cijelu zemlju da oružnički listovi objavom ove odredbe gube važnost i da su svi vlasnici oružja dužni u roku od 8 dana da ga prijave nadležnom organu sigurnosti. Oni koji su posjedovali eksploziv morali su u roku od 24 sata da ga prijave političkim organima. Za neizvršavanje ove odredbe bila je predviđena kazna do 2.000 kruna i pokretanje postupka pred vojnim sudom. Kazneno zakonodavstvo nad osobama koje su se nakon stupanja na snagu naredbe u Bosni i Hercegovini bavile nedozvoljenim poslovima, sarađivali i dogovarali sa neprijateljem i prekršili zakletvu o vojnoj službi, ili se nisu odazvali pozivu na službu učinili su krivično djelo, zbog čega su predati vojnim sudovima, koji su bili nadležni samo za ta djela, tako da druga

¹⁹ ÖUAP, Bd VIII, 9.997, Nota Ministra rata Zajedničkom ministarstvu finansija, 2. juli 1914.

²⁰ ABH, ZMF, Präs. BH, 787. Proklamation für BH Bevölkerung von S. Mayestät, 2. juli 1914.

kažnjiva djela nisu uzimana u obzir.²¹

Periodična štampa morala je članak za objavljivanje dostaviti na uvid vojnim ili političkim organima 6 sati prije izlaska lista iz štampe, a neperiodična 8 dana ranije. Njena prodaja i rasturanje ograničeno je u vremenu od 12 do 21 sat. Sve publikacije iz Srbije i Crne Gore su zabranjene.²²

Iznimne mjere objavljene su u više naredbi Zemaljske vlade kao što su *Naredba o ograničavanju za putne isprave, prijavljivanje, slobodu kretanja, udruženja i okupljanja, Naredba o sprječavanju bježanja vojnih obveznika preko granice, Naredba o ograničenju nošenja oružja i prometa oružjem, Naredba o stavljanju građanskih lica pod vojnu vlast, Naredba o pooštavanju kaznenog postupka za Bosnu i Hercegovinu i ukidanje porotnika na sudovima, Naredba o uvođenju cenzure na pošti i ograničenju i nadziranju telegrafskog saobraćaja.*²³

Sarajevski atentat je izgledao mjerodavnim vojnim i političkim krugovima u Beču i Berlinu kao izuzetan povod za obračun sa Srbijom. Na memorandum cara Franza Josepha I, koji je naglašavao riješenost bečkog dvora da Srbiju izoluje, unajni i isključi kao faktor sile, njemački car Wilhelm II je u slučaju sukoba sa Rusijom obećao безусловnu pomoć. Ministar vanjskih poslova grof Berthold je 7. jula sazvaio sjednicu Ministarskog savjeta na kojoj su se svi prisutni složili da diplomatski uspjeh Monarhije, čak i kada bi se završio porazom Srbije, ne bi imao veću vrijednost. Zbog toga je zaključeno da Srbiji treba uputiti zahtjev u formi ultimatumu, koji unaprijed pretpostavlja odbijanje i time otvara put za radikalno rješenje. Nakon odluka Ministarskog savjeta uslijedio je rad Beča i Berlina na izradi memoranduma, koji je držan daleko od javnosti.²⁴

Diplomatski predstavnici Monarhije u Petrogradu, Parizu, Londonu, Rimu i Carigradu upoznali su 24. jula njihove vlade sa poduzetim koracima Monarhije i sadržaju ultimatumu. Nakon što je predsjednik Ministarskog savjeta Srbije Nikola

²¹ ABH, ZMF, Präs. BH, 1.059. Verordnung des Landesschef für Bosnien und der Hercegovina und Arméeinspektors in Sarajevo über die zeitweilige Unterstellung von Zivilpersonen unter die Militärstrafgerichtsbarkeit, Zemaljska vlada Sarajevo, 24. juli 1914. Kažnjivim djelima smatrani su:

- veleizdaja (§ 111-115 Vojnog krivičnog zakona), uvreda cara (§ 140) i članova careve porodice (§ 141), ometanje javnog reda i mira (§ 142), ustanak (§ 144-148), pobuna (§ 149-151), javno nasilništvo (§ 302), proširenje glasina (§ 338-342), ubistvo (§ 209-213), pljačka (§ 253), učešće u pljački (§ 268-269), podmetanje požara (§ 242-246).

²² Armée-Verordnungs-Blatt, Normalien, 19. juli 1914., Nr 41, Wien 1914.

²³ *Sarajevski list*, br. 155, 26. juli 1914, 1.

²⁴ Klaus Dorst - Wolfgang Wünsche, *Der ersten Weltkrieg. Erscheinung und Wesen*, Berlin 1989, 44.

Pašić predao notu da srpska vlada odbija da se izvrši istraga o atentatu na njenoj teritoriji, austrougarski poslanik u Beogradu je kratko nakon predaje srpskog odgovora saopćio da sadržaj note ne zadovoljava i da će poslanstvo isti dan napustiti Beograd. Nakon isteka ultimatum, Srbija je počela sa mobilizacijom, jer se očekivalo da će objava rata uslijediti za nekoliko sati.²⁵

Dan prije izbijanja rata imenovana je Vrhovna komanda balkanskih oružnih snaga. Njen komandant ovlašten je da operacije na Balkanu vodi samostalno. Imajući u vidu predstojeću ofanzivu na Srbiju donijeta je odluka da se u slučaju stupanja na neprijateljski teritorij civilna i vojna uprava prenosi na vojne komandante Balkanskih oružnih snaga.²⁶ Predznak skorog izbijanja rata bilo je i sklanjanje porodica oficira iz Bileće i Trebinja.²⁷ Kad je postalo izvjesno da je izbijanje rata već gotova stvar, car Franz Joseph je 31. jula izdao ovlaštenje Vrhovnoj komandi da se sva utvrđena mjesta u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, kao i utvrđenje Petrovaradin prevedu u ratno stanje.²⁸

Mobilizacione mjere obuhvatile su ne samo oružanu silu, nego i privredu, industriju, poljoprivredu, saobraćaj i medije, kojima je pripala glavna uloga u kreiranju javnog mnijenja.

U svim dijelovima Monarhije slike su bile gotovo iste. Od miliona onih koji su se oduševljavali za buduće pobjede malo ko je ranije vidio ratište. Vjerski dostojanstvenici su blagosiljali vojnike koji su odlazili u rat bez jasnog cilja, a vojne koračnice su trebale biti putokaz za njihov put u nepoznato. Noću, 4. augusta, kada je istekao britanski ultimatum i počeo svjetski rat, Sir Edward Grey, stojeći na prozoru svoje sobe u *Foreign Officeu*, rekao je jednom prijatelju: "*Svjetla se gase svugdje u Europi. Za našeg života nećemo vidjeti da će se ponovo upaliti.*"²⁹

Sarajevski atentat je bio neočekivani dar boga Marsa bečkoj Ratnoj stranci, koja je još od Aneksione krize 1908./1909. godine tražila izgovor za obračun za Srbijom. General Conrad, koji je neprekidno zahtijevao mobilizaciju, ultimatum, rat, dočekao je dugo priželjkivani trenutak.

Psihološko oružje bilo je 1914. nepoznato Vrhovnim komandama. Stvorila ga je i lansirala politička vlast, improvizovali sami događaji a najuspješnije izazivali sami protivnici. To psihološko oružje bila je ideja koja je trebala povući mase u rat i biti do-

²⁵ Ibidem, 45.

²⁶ KA-W, KM, AOK, Op. Nr 5, Ministarstvo rata Vojnoj komandi Sarajevo, 27. juli 1914.

²⁷ Ibidem, Op. Nr 43, Ministarstvo rata Vojnoj komandi Sarajevo, 27. juli 1914.

²⁸ Ibidem, Op. Nr 95, Ministarstvo rata Vojnoj komandi Sarajevo, 31. juli 1914.

²⁹ Josip Horvat, *Prvi svjetski rat*, Zagreb 1967., 152.

kaz njihovog pristanka, u jednoj paroli zgusnut smisao zbog kojeg treba ginuti.³⁰

Nakon izbijanja rata i proglašenja mobilizacije, značajna uloga pripala je vjerskim poglavarima u Bosni i Hercegovini, reis-ul-ulemi Čauševiću, arhiepiskopu i mitropolitu Evgeniju Letici i mostarskom biskupu Mišiću, koji su se pobrinuli da se mobilizacija provede u redu i miru, koristeći pri tom priliku da se u bosanskohercegovačkim jedinicama širi patriotizam i naglasi vezanost za Monarhiju.³¹

U prvoj ratnoj godini bio je posebno jak utjecaj vojnih "dušebrižnika" kapelana, imama i rabina na vojne obveznike, potcrtan mišlju o ispaštanju zbog prekršene zakletve caru i kralju. Ovi religiozni momenti imali su presudan značaj na njihovo držanje na frontu i podnošenje nadljudskih napora.³²

General Potiorek je posebno vodio računa da oduševljenje muslimanskog stanovništva iskoristi za ratne ciljeve Monarhije, nastojeći da se to manifestuje u svakom pogodnom trenutku. Nakon izbijanja rata, u svim džamijama u Bosni i Hercegovini učene su dove za pobjedu Centralnih sila. Povodom ulaska Velike Britanije u rat, 15. augusta, nakon molitve za cara u Carevoj džamiji u Sarajevu, prema dogovoru generala Potioreka sa reis-ul-ulemom i vakufskim direktorom Šerifom Arnautovićem, učena je dova protiv Britanaca. Reis-ul-ulema Čaušević, odjeven u nošnju mule od Meke i Medine, održao je svečani govor na posebno ukrašenom podijumu. Taj čin je fotografisan, načinjene su razglednice sa tekstom njegovog govora, koje su upućene muslimanskim vojnicima na ruskom frontu, kao i u muslimanske zemlje, sve do Indije.³³

Na početku Prvog svjetskog rata ispoljio se fenomen čije će se posljedice osjećati sve do danas – prerastanje kod bosanskohercegovačkih Srba elitnog nacionalizma u masovni.

³⁰ I ubistvo Franza Ferdinanda imalo je tu svrhu. Sjeverno od Save čula se se pjesma

"Oj hrvatski hrabri sine, povedi me preko Drine,

osvećena krv još nije Ferdinanda i Sofije."

Južno od Save odgovarao mu je srpski guslar:

"28. juna na Vidovdan, poginuo švapski Ferdinand

srpska ga puška ubila, srpska ga ruka smaknula." (J. Horvat, *Prvi svjetski rat*,. 30).

³¹ *Sarajevski list*, br. 183, 13. august 1914., 2; br. 184, 14. august 2; br. 191, 19. august 2.

³² Kada kapetan Pero Blašković na talijanskom ratištu sretne Bošnjaka koji već drugi dan, gladan i žedan vuče top na daleko brdo, plačući govori da "gazeći kao koza stalno upućuje samo molitvu Allahu da ga artiljerija ubije, jer to nije život" u njegovim mislima oslikava se stav prema vojnoj obavezi: zakletva bogu i caru, jer jedna uključuje drugu, motiv je koji je pokretao vojnike na podnošenje nadljudskih napora (Pero Blašković, *Sa Bošnjacima u svjetskom ratu*, Zagreb 1939., 368).

³³ KA-W, N. P., k. 8, Nr 136, Sarajevo, 15. august 1914.

Ofanziva prema Sarajevu nalazila se ranije u strateškim koncepcijama srpskog Generalštaba, ali se njen domet ograničio na vezivanje i markiranje austrougarskih snaga. Ofanzivni karakter pokazuju zadaci četničkih odreda.³⁴ Podizanje ustanka u Bosni i Hercegovini ulazilo je u planove vojnih krugova Srbije. Nakon izbijanja rata donijeta je uputa za izvođenje četničkih aktivnosti u ratu protiv austrougarskih vojnih snaga, koju je sastavio pukovnik Dimitrijević-Apis. Ovim dokumentom predviđeno je da u slučaju ofanzive četnički odredi pređu na teritorij Bosne i Hercegovine i tamo posluže kao jezgro za podizanje ustanka u području gdje žive pravoslavci i to pravcima u sjevernoj Bosni planinom Majevicom, Kozarom i Banijom; u srednjoj Bosni planinom Zvijezdom preko Crljevice i Grmeča; u južnoj Bosni planinom Treskavicom preko Raduše i Grmeča. Četničkim odredima Vrhovna komanda srpske vojske povjerila je izvršavanje specifičnih vojnih zadataka, u prvom redu aktivnosti gerilske prirode. Za vrijeme ofanzivnih operacija četnici su trebali nastupati kao prethodnica i izvidnica redovne srpske vojske, sa zadatkom da upadaju na teritoriju koju kontroliše austrougarska vojska i da je napadaju s leđa, kao i da u njenoj pozadini napadaju i razaraju komunikacije, velike pokretne ustanove, vrše obavještajnu službu i sl. Osnovni cilj bio je zbuniti neprijatelja, prisiliti ga da rasturi svoje snage i time oslabi njegova napadačka moć. Za vrijeme povlačenja srpske vojske četnici su se trebali zadržati na okupiranoj teritoriji u pozadini neprijateljske vojske, da napadaju i razaraju mostove, propuste, telegrafске i telefonske linije komoru i dr. Od preostalog stanovništva trebalo je obrazovati nove čete. Preko specijalno organiziranih obavještajnih kanala četnici su morali ostvariti vezu sa redovnom srpskom vojskom. Najpouzdaniji četnici, uključeni u specijalne grupe, dobili su zadatak da organizuju atentate na više oficire austrougarske vojske. Na frontu četnički odredi trebali su obavezno nastupati ispred armije ili na njenim bokovima, a nikako u pozadini njenih jedinica.³⁵ Pojedine čete Zlatiborskog i Gornjačkog odreda operisale su u toku 1914. na teritoriji Bosne, na području Vlasenice, Olova, zatim su nastupale prema Srebrenici, Han Pijesku, Palama i dopirale u neposrednu blizinu Sarajeva. U mjestima gdje su prodrle srpske i crnogorske snage četnicima su se priključivali tamošnji stanovnici i ulazili su kao dobrovoljci u ove odrede. Pokušaj da se akcijom četničkih odreda na području Bosne izazove ustanak nije uspio, stanovništvo koje je moglo da nosi oružje je internirano u unutrašnjost Monarhije ili je mobilisano i raspoređeno u radne odrede. Četnički odredi su stoga u onom području Bosne gdje su operisali, uglavnom nailazili na

³⁴ O ulozi četnika u vrijeme Balkanskih ratova i prije vidi šire u: Nusret Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918.-1941.)*, Sarajevo 1971., 13-39.

³⁵ Ibidem, 40; *Jugoslovenski dobrovoljci 1914.-1918. Srbija, Južna Amerika, Severna Amerika, Australija, Francuska, Italija, Solunski front*. Priredio Nikola B. Popović, Beograd 1980., 5.

starce, žene i djecu.³⁶

Za vrijeme vojnih operacija uhvaćene komite su na licu mjesta strijeljane ili vješane. U mostarskom srezu ubijeno je 154, u duvanjskom 19, dok je u oba sreza u borbama poginulo 36. U trebinjskom srezu obješeno je 78, a 30 je stradalo u borbama, dok je u bilećkom srezu 6 osoba strijeljano a 6 obješeno.³⁷ U vladinim krugovima u Sarajevu smatralo se da se na brzu pacifikaciju pravoslavnog stanovništva nije moglo računati, ukoliko austrougarske snage ne budu odlučno djelovala na sprječavanju pokretanja ustanka. Od 28. juna do 15. avgusta kod centralnih sudova u Bosni i Hercegovini vođen je krivični postupak protiv 637 osoba. Nakon pronalaženja lozničkog materijala iz grupe talaca je uzeto ili novim hapšenjem u sarajevski zatvor sprovedeno nekoliko stotina osoba.³⁸ Iznenadujuće je bilo u kojoj mjeri se srpska ideja probila ne samo među inteligencijom nego i među seoskim stanovništvom.

Jedna daktilografkinja na službi kod Zemaljske vlade pokušala je zavesti austrougarskog oficira da bi od njega izvukla što više informacija o vojnim planovima, ali je na vrijeme otkrivena.³⁹ Jednog zarobljenog Srbina nakon zbrinjavanja na pitanje što bi želio odgovorio je "Pušku, da vas ustrijelim."⁴⁰

Vojni organi u trebinjskom okrugu poduzeli su kaznene mjere, pa su 12. avgusta obješeni Gujo Gudelj iz Pokrajčića, koji je davao signale crnogorskim trupama i pop Vid Parežanin iz Lastva-Korjenića, kao talac, zbog prelaska lastvanskih Srba Crnogorcima pri napadu na Trebinje. Dok je stajao pod vješalima sa konopcem oko vrata pop Parežanin je vikao: "Živjela Srbija, srpska vojska, srpski narod i velika Rusija."⁴¹ Takve scene i primjeri fanatizma pojačali su ubjeđenje da mu se može suprotstaviti samo silom. Protiv komita nije se uvijek postupalo konsekventno. Isprva se nisu mogli razlikovati od redovnih trupa i mnogi su došli u zarobljeništvo. Tek kasnije nisu više tretirani kao vojnici. Sami nisu znali za šta se bore, priznajući samo da ih oficiri tjeraju naprijed.⁴² Austrougarska uprava je smatrala da sve to ukazuje da je ovdje riječ o tajnom i dugom pripremanju bosanskih Srba u veleizdajničkom smislu upravo

³⁶ N. Šehić, *Četništvo*, 41, nap. 97.

³⁷ Pero Slijepčević, *Napor Bosne*, 396.

³⁸ Đorđe Mikić, *Veleizdajnički procesi u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova s međunarodnog skupa "Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915-1916." održanog 25-27. septembra 1986. godine u Banjaluci, Banjaluka, Institut za istoriju, 1987., 62.

³⁹ Ferdinand Hauptmann - Anton Prasch, *Dr Ludwig Thalloczy - Tagebücher*, Graz 1981., 438.

⁴⁰ Ibidem, 436.

⁴¹ ABH, ZMF, Präs. BH 1914., 1.410, Prepis izvještaja br. 320 od 13/8 1914., Krilo komande u Trebinju komandi žandarmerije.

⁴² F. Hauptmann - A. Prasch, *Dr Ludwig Thalloczy*, 430.

za događaje koji su nastupili. "Oni su tako odgajani, jer je po logici teško pretpostaviti da bi običan neobrazovan seljak, čak i stare žene, mogli pružiti takve vojne usluge, a da prethodno nije dugo vremena bio na to pripreman". Zbog toga dvorski savjetnik Grasl je predlagao da "uprava ima za glavni zadatak da vaspitava narod kojim upravlja u duhu odanosti prijestolju i poštovanju zakona bez obzira na ličnost, i da u svim administrativno-upravnim postupcima pokaže dobru namjeru i dosljednu čvrstinu, ali da u pogledu svih značajnih pitanja javnog života sama preuzima rukovođenje i prihvati svakog saradnika, no istovremeno da ne trpi nijednog suparnika u vođstvu". Za to je bilo potrebno svestrano obrazovanje činovništva koje je doraslo ovom zadatku. U tom pogledu trebalo je voditi računa "da se isključi bilo kakav militaristički duh, a time i štetna protekcija koja ometa rad, tj. odavanje priznanja za zasluge svakom pojedincu. Da se tako radilo ne bi se desilo da među srpskim intelektualcima ima i danas nesumnjivo mnogo onih koji su u dubini srca na strani neprijatelja. Takve ljude lako može prepoznati svaki upravni činovnik, mada se oni pretvaraju i nastoje da se konkretno ponašaju tako da ih zakon ne može zakačiti."⁴³

Istraga vođena u Sarajevu protiv učesnika u atentatu, pokazala je svu oštrinu krize u prosvjetnom i školskom sistemu u Bosni i Hercegovini i razmjere omladinskog pokreta koji je negirao austrougarsku vladavinu. Austrougarske vlasti su vršile istrage, hapsile osumnjičene srednjoškolce i pripremale protiv njih sudske procese. Po shvatanju austrougarskih centralnih vlasti u srednjim školama u Bosni i Hercegovini došlo je do krize, otkazivanja discipline i međusobnih obračunavanja među učenicima.⁴⁴ Budući da su se godinama umnožavali ekscesi školske omladine, za suzbijanje te pojave i njenih uzroka pokazale su se neodrživim iznimne mjere. Ustanovljeno je da su ekscese podsticali neprijateljski elementi koji su sistematski i najčešće protiv lojalnih elemenata u školskim tijelima djelovali i agitovali. Zbog toga su dopunjene odredbe drugog glavnog dijela, trećeg odjeljka Kaznenog zakonika za Bosnu i Hercegovinu. Za one kojima se dokaže krivica predviđena je kazna od 1 do 6 mjeseci, a ukoliko nije bosanskohercegovački zemaljski pripadnik, protjeravan je sa područja Monarhije.⁴⁵

⁴³ Galib Šljivo, *Raspoloženje naroda Bosne i Hercegovine prema austrougarskoj politici i austrougarske političke protivmjere*, Zbornik radova s međunarodnog skupa "Veležidajnički proces u Banjaluci 1915-1916." održanog 25-27. septembra 1986. godine u Banjaluci, Banjaluka, Institut za istoriju, 1987., 138.

⁴⁴ Hamdija Kapidžić, *Austrougarske centralne vlasti i omladinski pokret u Bosni i Hercegovini neposredno poslije sarajevskog atentata*, GADAR, IV-V, Sarajevo 1965., 398.

⁴⁵ ABH, ZMF, Präs. BH 1914, 1078. Entwurf eines Gesetzes womit die Bestimmungen des zweiten Hauptstückes des dritten Teiles des Strafgesetzes ergänzt werden. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo 26. juli 1914.

Vojna komanda Mostar procijenila je da je srbofilska propaganda koja je ranije otklanjana primjenom drakonskih mjera, nakon mobilizacije nastavljena u punom obimu. Kao potvrda takvog uvjerenja bili su davanje svjetlosnih signala srbijanskoj i crnogorskoj vojsci, kao i raspoloženje pravoslavnog stanovništva koje je otvoreno pokazivalo radost i nakon najmanjeg znaka neuspjeha austrougarskog oružja, što je praćeno raznim glasinama. Usljed toga je vojna komanda zahtijevala poduzimanje preventivnih mjera u većem obimu. Prije svega, trebalo je iz zemlje protjerati neprijateljske elemente a zabraniti iseljavanje svog stanovništva koje dolazi iz balkanskih zemalja. Svima koji su neprijateljski raspoloženi prema državi trebalo je konfiskovati imanja. Zbog znakova stalnih nemira školske omladine, trebalo je donijeti zakon koji će vrijediti za cijelu zemlju. Sve narodne škole u Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i Slavoniji trebalo je pretvoriti u vojne škole, a konačno raspustiti sva sokolska udruženja. Ponovno regulisanje aktivnosti udruženja vršilo bi se pod kontrolom vojno teritorijalnih oblasti, a odobrenje za njegovu aktivnost bilo bi uslovljeno doprinosom mobilizaciji. Predloženo je da se prošire streljačka društva i da im se daju posebne privilegije. Svi pravoslavni duhovnjaci morali bi studij završiti u zemlji. Neodložnim zadatkom smatrano je ukidanje ćirilice u javnom saobraćanju, u udžbenicima i upotreba u uredima.⁴⁶

Petnaest dana prije svog smjenjivanja, zemaljski poglavar general Potiorek je 15. decembra u izvještaju upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija opravdavao oštre mjere koje su poduzete u Bosni i Hercegovini nakon sarajevskog atentata. U njemu je konstatovao da je, poslije saznanja stečenih posljednjih mjeseci, uspjelo da se većina pravoslavnog stanovništva pridobije za državnu ideju, šta više uočene pojave na svim područjima uprave su pokazale da prevratnički duh i nelojalnost nisu zastupljeni samo kod nekih egzaltiranih političara, nego je taj duh uhvatio korijen u do tada neslućenim razmjerama u svim slojevima stanovništva. Veći dio svećenstva, učitelja u konfesionalnim školama i ostale inteligencije slobodnih zanimanja, kao i gradskih gazda, inficiran je ovim duhom pa se čak mnogostruko proširio i među zemaljskim činovnicima i namještenicima svih kategorija, uprkos njihovoj zakletvi na službu. Konzervativno i lojalno stanovništvo zavedeno je od iredentističkog pokreta, prilazeći u graničnom području u cijelosti sa oružjem srpskoj vojsci. Po Potiorekovom mišljenju proces atentatorima je pokazao da je Srbija raspirila nacionalne strasti Srba u Bosni i Hercegovini i podstakla njihove megalomanske aspiracije. Optuživao je "Slavenski jug" i iz njega izraslu "Narodnu odbranu", koja je sve kulturne institucije Srba pretvorila u oruđe svog političkog cilja. Kao glavni razlog jačanja srpskog nacionalizma

⁴⁶ ABH, ZMF, Präs. BH, 1914, 1.996. Milit. Komando Mostar, 19. novembar 1914., Zemaljska vlada Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo 29. novembar 1914.

Potiorek je navodio popustljivost uprave prema zahtjevima Srba u ranijem periodu, naročito nakon završenog autonomnog pokreta za crkveno-školsku samoupravu. Davanje Statuta o crkveno-školskoj autonomiji ocjenjivao je kao fatalnu grešku uprave, jer je to dovelo do uspostave nacionalne crkve i škole i do izgradnje takve svijesti kod Srba da se oni više nisu osjećali kao Bosanci pravoslavne vjere i pripadnici Monarhije, nego kao poseban privilegovani elemenat koji smatra da ima pravo na separatističke aspiracije, čime je stvorena vrlo prikladna platforma za subverzivnu djelatnost.⁴⁷

Historija Prvog svjetskog rata je instrumentalizovana do krajnjih granica, proizvodeći u kriznim vremenima užasan učinak. Postavlja se pitanje gdje su korijeni takvih interpretacija. Djelimičan odgovor daje nam i slijedeća činjenica:

Osim socijalnih momenata važno mjesto u kompleksu faktora koji su usložavali prilike u Monarhiji 1918. godine zauzimala je i propagandna aktivnost sila Antante. Prema projektu njene međunarodne komisije za propagandu, na kongresu naroda austrougarske Monarhije, održanom u Rimu od 8-10. aprila 1918. donijete su odluke o načinu širenja propagande među austrougarskim trupama, kao i o slanju pacifista i defetista sposobnih da djeluju na javnost; pomaganjem različitih komiteta u Parizu i Londonu i pomaganjem nacionalističke agitacije u Habsburškoj monarhiji⁴⁸. Jugoslavenska sekcija Komisije trebala je propagirati etničko i jezičko jedinstvo Jugoslavena, Krfsku deklaraciju i stvaranje jugoslavenske države, da piše o veleizdajničkim procesima, o jugoslavenskim žrtvama da bi se zadovoljile njemačke ambicije, o zločinima koje su počinile austrougarske vlasti.⁴⁹

Upravo su to i ostale teme koje su našle mjesto u historijskoj nauci, dok su druge dodimute samo fragmentarno. Produkt takve namjere bilo je i djelo V. Ćorovića "Crna knjiga", koja će sve do najnovijih vremena proizvoditi užasne učinke. U vrijeme kada je trebalo izvršiti homogenizaciju nacije u cilju ostvarenja određenih političkih ciljeva, objavljena je 1989., a predstavljala je glavni izvor i za druga, brojna djela koja su se bavila ovom problematikom.⁵⁰ Osim toga, korištena je kao glavni izvor za brojne natpise u štampi, koja je predstavljala ključni kreativni elemenat javnog mnijenja. ■

⁴⁷ ABH, ZMF, Präs. BH 1994, 1914, Izvještaj šefa Zemaljske vlade Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo 15. decembar 1914.

⁴⁸ Bogumil Hrabak, *Jugosloveni zarobljenici u Italiji i njihovo dobrovoljačko pitanje 1915.-1918. godine*, Novi Sad 1980., 166. ■

⁴⁹ Ibidem, 167.

⁵⁰ Vladimir Ćorović, *Crna knjiga. Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme svetskog rata 1914-1918*, Beograd, 1920.; Beograd 1989²; Đorđe Beatović i Dragoљub Mićunović, *Veleizdajnički procesi Srbima u Austro-Ugarskoj*, Beograd 1989.; Jovan Banjanin, *Južni Sloveni u Austrougarskoj i rat*, Beograd 1989.

ASSASSINATION, MOBILIZATION, WAR

Summary

Political and military victories in the Balkan wars strengthened national enthusiasm among Serbs while simultaneously detracting support from the Habsburg monarchy. Individuals began relying on terrorist tactics, which culminated in the Sarajevo assassination.

At the start of the First World War, nationalism spread from the Serbian elites to the Bosnian Serb masses. This ideology still exists today. The uprising in Bosnia and Herzegovina entered into Serbia's military plans; however, Serbian Chetnik detachments working in Bosnia failed to incite an uprising because most of the male population was either interned or mobilized and assigned to work squads.

The trial of the assassins inflamed national passions among Serbs in Bosnia and Herzegovina. It also fed their megalomaniac aspirations by transforming all Serbian cultural institutions into agents for national political goals. This resulted in the establishment of national churches and schools which helped raise national consciousness among Serbs, so that they no longer felt like Orthodox Bosnians and constituents of the Monarchy, but as a privileged group with the right to pursue their separate aspirations with subversive activities.

The history of the First World War has been instrumentalized, which has had grave consequences in times of turmoil. Aside from the affects of the war itself, Entente propaganda played an important role in determining the fate of the Monarchy in 1918. With the help of various committees in Paris and London, nationalist groups from within the Habsburg monarch held a congress of nations of the Austro-Hungarian Monarch in Rome from April 8-10 1918. The conference issued resolutions to spread propaganda among Austro-Hungarian troops and at the same time to dispatch pacifists and defeatists capable of influencing public opinion. The Yugoslav section of the Commission was supposed to support the ethnic and linguistic unity of South Slavs, acceptance of the Corfu Declaration, and the creation of the Yugoslav state. It also disseminated materials against anti-Yugoslav groups, especially those who aided the Germans, and about the crimes committed by the Austro-Hungarian government. ■